

DELO ŽIROVSKIH ČEVLJARJEV

I. Delovni prostori

Žirovski čevljarji navadno niso imeli posebnih prostorov za svoje delo. Delali, ali kot so sami pravili, »šivali« so v največjem hišnem prostoru, ki so mu pravili »hiša«, redko »delaunca« (delavnica), pri dolgih klopeh, ki so bile pod okni ob obeh zunanjih stenah. Tako so izkoristili okensko svetlobo.

Le nekaj podjetnejših (Fric, Gantar, Zajc) je zgradilo posebne stavbe, v katerih so bile delavnice. Stavbe, ki so jih zgradile čevljarske zadruge za svoje delavce, so bile svoj čas videti imenitne, danes pa se izgublajo med novimi hišami.

II. Čevljarska oprava

1. Delovne mizice

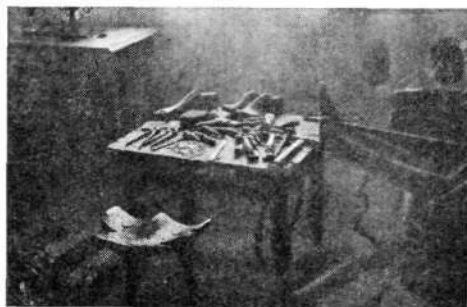
Ko se je stemnilo, so čevljarji prenehali delati. Če je bilo veliko dela, so se preselili k »vještr(t)«, »bjěštr(t)«, »banku«, tj. k delovni mizici, ki je bila visoka okrog 70 cm, pogosto narejena iz smrekovega lesa. Prve so bile okrogle s premerom 1 m, pozneje pa štirioglate, najprej kvadratne, ko je bilo več pomočnikov, pa podolgovate. Nad njo je visela »lampa«, »petrolejka«, »smrdlivka« (luč na petrolej), »karbidovka« (luč na karbid). Sicer je okrog 1910 posvetila prva električna luč (na Dobračevi pri Modrijanu je bila centrala), vendar je bila preslabotna. Bolje je bilo po 1924, ko so zgradili na Fužinah večjo centralo.

2. Čevljarski stoli

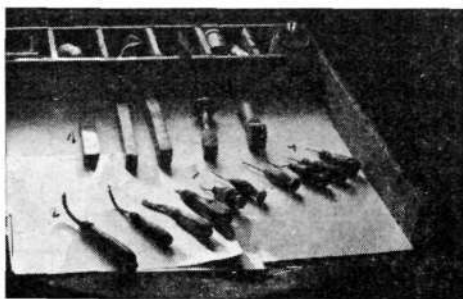
Poleg šila in drete so najbolj značilni za čevljarski poklic. Navadno so sedeli pri njih ravni ali v obliki skleda, za žirovske pa je značilno, da so oblikovani po zadnjici. V Žireh so jim rekli »šuštarsk stou« ali »trinúžnk« (trinožnik). Najraje so jih naročali pri Janezu Demšarju (Jekapicu) v Novi vasi. Stružil jih je iz orehovega, bukovega ali brezovega lesa. Peter Naglič v Žireh hrani enega, ki je bil narejen še pred l. 1858.

3. Skrinjice za orodje

Tako skrinjico si je »napravil« (si priskrbel) vsak vajenec, ko se je šel učiti za čevljarja. Velike so bile približno 37 cm × 32 × 16. Imenovali so jih »skrinice«, (»šuštarska«) škatla, »kišta«. Ob strani so bili predali za rezila, v večjem predelu pa kladio, klešče, »knjehtra« itd. Navadno so se zaklepale. Ob sobotah, ko so »pospravili« (prenehali delati), da so lahko počedili, so

»Sara« na oglatem »vještret«. Zraven je čevljski stol in »rišpati«

Čevljska delovna miza s predalčki za razne potrebsčine in z orodji: 1. gladila, 2. obrezovalniki, 3. šila, 4. luknjači (»porerji«)

spravili orodje vanje in jih potisnili pod klop. Kdor je šel šivat po kmetih, jo je oprtal na rame.

III. Pripomočki za oblikovanje in sešivanje obutve

1. Kopita

Prva so bila narejena scela, iz enega kosa lesa in nizka. Prvi, ki je začel nalagati nanje »álce« (primerne koščke usnja), da so bili čevlji višji oz. širši, je bil neki »Oglarčk«. Tonče mu je bilo ime, doma nekje od Grgarja pri Solkanu. (Ljudje se spominjajo, da je imel eno nogo krajšo, bil pa je veselega značaja.) Ko so žirovski sezonski delavci hodili po svetu, so njihovi tovariši opazili pri njih, da so žirovski čevlji poleg drugega tudi prostorni, kar je precej vplivalo na naročilo.

Značilno za prva kopita je bilo, da so bila »ravna«. Levo se ni ločilo od desnega in ljudje so lahko nosili na eni nogi zdaj ta zdaj drugi čevlj. Čevlje po ravnih kopitih so delali do prve svetovne vojne največ za primorske sejme. Zadnji so bili na željo naročnika narejeni l. 1938. Nekaj takih kopit še hrani L. Mlinar.

Novejša kopita imajo zagozdo, »kale«, »kaile«, ki se pritrdi na kopito z vijakom, »cvekom« skozi luknjo v zagozdi in kopitu. Postala so tudi oblikovana po levi oz. desni nogi.

V Žireh jih je največ (čevljarji se ga še danes s pohvalo spominjajo) naredil Jekapíc. Les zanje je moral biti suh in tak, da v njem ni bilo več soka. Jeseni je navadno odbiral primerno bukovino in jesenovino, nato pa jo razžagal na primerne kose, glede na številko (velikost) kopit. Te kose je obtesal z »melerinom« (vrsta sekire), zgladil z »rašple« (strgača) in s »cikhline« (finejše strgalo) gladko obdelal. Nato je primerno oblikoval še zagozdo in zvrtil luknje za cveke in še za motvoz, ki je bil pretaknjen skoznje, da so bili povezani. Tudi ta kopita so obložili z naložki (»alci«). Pozneje so jih dobivali večinoma iz kopitarne v Sevnici, kateri so poslali ročno izdelane vzorce, ki so jih potrebovali.

2. »Rišpati«

Bili so iz jesenovega, bukovega ali gabrovega lesa. Bili so iz več delov: sprednji del s stopalom ali »nähca« (nogico); zadnji del, ki je bil oblikovan le

do pete; ravni srednji del z ročajem; »štieka« (palica) in »kale« (zagozda). Potrebovali so jih za »nabijanje« škornjev in »komašn« (gamaše), tj. za nategovanje »rorov«, ko so bili škornji sicer že popolnoma dodelani. Tudi te je delal največ Jekapíc.

3. »Balhi«

Uporabljali so jih pri izdelavi »štiflnov«. Ti so se ločili od škornjev po tem, da so bili »zjehtani« ob straneh, medtem ko so bili škornji zadaj. Izdelovali so jih tudi čevljarji sami iz desk (največ bukovih), debeline kake tri centimetre; iz njih so oblikovali ploščat škorenj potrebne velikosti. Ko je čevljar hotel narediti »štifeln«, je moral sprednji del ukriviti, »nabalhat« (oblikovati po kalupu). Za to delo je usnje dobro namočil, da je bilo mehko, in ga s »cviklni« (špicami), oblikovanega po »balhu«, pribijal ob njegovem zadnjem robu. To je pustil, da se je dobro posušilo, tako je dobil sprednji del golenice, oblikovan kar scela od kolena do prstov na stopalu, medtem ko je škorenj imel »urezan« »urbas« (nartni del) posebej in je bil »priehtan«, »sštiepan« (sešit) s »štobalco« (golenico).

4. »Klieme« in »šobe«

Uporabljali so jih pri »jehtanju« (sešivanju) in »cipljenju štiflnov« (iz nem. škornji). »Kliema« (iz nem. die Klemme: prižemnik, privijalo, tišča, stičnik) ima spodaj rep, iz katerega izhajata dva kot rakove škarje oblikovana dela, držita skupaj usnjena dela, ki ju čevljar »zjehtava«. Te škarje se ob vrhu imenujejo glava in jih drži čevljar skupaj s koleno. »Šoba« je trioglato oblikovan, podolgovat, ob kraju zaobljen kos lesa, ki si ga čevljar dene na koleno, povrh njega usnje in čezenj jermen, ko »cepi«, tj. sešiva tako, da prebode le del usnja ob robu in se na pravi strani skoraj ni poznalo, kje sta bila dela sešita.

IV. Delovno orodje

Vsega ne bo mogoče navesti, saj ga je bilo toliko, da so mu čevljarji rekli »šara«, kar v Žireh pomeni tudi smeti, nepotrebne predmete. Iz nemščine prihaja izraz »rištnga« (die Rüstung — oprema), s tem so tudi poimenovali vse, kar so prijeli v roke pri izdelavi čevlja.

Nasploh je značilno, da so nazivi za posamezna orodja večinoma prevzeti iz nemščine, preoblikovani s posebnostmi žirovskega govora.

Največ čevlarskega orodja je bilo kovinskega (noži, klešče, škarje, kladivo, strugače, pile, šila itd.), nekaj je bilo lesenega (deske za krojenje, gladila, držala, kopita), iz kamna so bili brusi, plošče za tanjšanje usnja, iz kosti pa razna gladila.

1. Kovinsko orodje

Izdelovali so ga domači kovači: Matevž Burnik na Jezérih, Simon Burnik na Selu, Lovre Burnik v Tabru (to so bili Pàklarski bratje), Martin Platiša (Šnítovcov) z Žirovskega vrha, Jakob Žakelj (Praprčen) v Novi vasi, Jernej Peternelj v Stari vasi. Najbolj iznajdljiv je bil Franc Starman na Selu. Česar niso dobili doma, so naročali na Dunaju.

Noži. Žirovski čevljarji so do prvega strokovnega tečaja v Žireh uporabljali pri krojenju nož »linkouc«, ki je bil po svoje univerzalen. Imel je tri dele in vsak je bil za nekaj uporaben. S konico so občrtavali, kje bo treba rezati, z rezilom so odrezovali »obartal« (zgornji del), z lesenim delom, ki je pri občrtovanju in rezanju služil za držaj, pa so obgladili usnje. Tak nož so zamenjali s »čušnajdarjem« (tudi »čušnajder«, prikrojevalec), s katerim se reže k sebi, z linkovcem pa od sebe. Nožem za obrezovanje in tanjšanje zgornjega usnja so ponekod rekli »švajcer«. »Krivci« so močni noži za obrezovanje »cvekov« in rezanje spodnjega usnja.

Obrezilniki so imeli ozka, ujedena rezila. Nasajena so bila na lesene ročaje. »Abnjemar« (obrezilnik) in »farštentabnjemar« se rabita za obrezovanje od prstov do srede, drugi pa od pete do srede podplata. »Virnšnajder« je bil za obrezovanje jermenčka pri golenici.

Gladilniki so bili iz mehkega železa (dočim so bili noži in obrezilniki iz jekla) in so bili najbolj občutljivo čevljarsko orodje. Rob podplata so namazali z voskom, nato pa obdelali, gladili z »laufom«. Drugače so bili oblikovani gladilniki za glajenje petnega roba in drugače za glajenje robov od pete naprej.

Strugače. Z njimi so drgnili po klintih zunaj in znotraj podplatov. Za »rašplajne« (rašplanje) po zunanji strani podplatov je bila strugača podobna pili, le malce izbočena (te je prvi delal Šintovcov Martinček iz robov starih kos); za rašplanje znotraj čevlja je bil poseben del, oblikovan za strganje po podplatu, in poseben del za strganje po peti. Obema so rekli »rašpla«.

Kladivo in klešče. »Šuštersk kladu« (kladivo) je imel na eni strani zakroženo glavo in vrat, na drugi strani je bil ploščat. Važno je, kako je bil nasajen in da ni imel predolgo ali prekratko držalo, ker potem ni bil mogoč pravi zamah. Klešče so bile dveh vrst. Navadne ščipalne »cvikarce« za »cvikajne« (navlačenje gornjega dela na kopito — natezalke). Široke so bile za navlačenje ob straneh. Starejše so imele bolj okroglo glavo, novejše so bile šilaste oblike, da so lažje prijemale. Za navlačenje na konici čevlja so bile drugače oblikovane, pravili so jim »ta ozke« ali »špicncvikarce«.

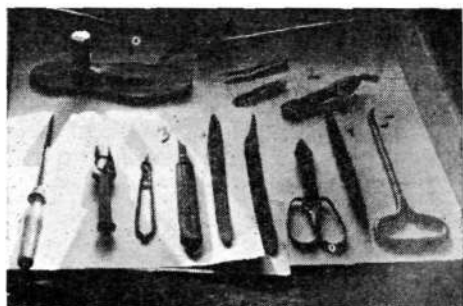
Šila so imela štirioglate ali okrogle ukrivljene konice različnih debelin in dolžin. Pri nasajanju je bilo važno, da je prišel konec konice natančno v središče držala. Imenovali so jo tudi »abštehar« (odbosti).

Klinčarji so imeli ravne konice. Najprej so jih delali iz čepičev pri dežnikih. Z njimi so delali luknje pri zabijanju klincev, zato so morali biti nekoliko tanjši od njih, lahko pa so bili nekoliko daljši. Če je bila konica zasajena naravnost v »les« (držalo), so to imenovali »porar«, »polar« — torej priprava za vrtanje luknjic; če je bil med lesenim delom in konico železen del, so mu pravili »mašinka«; če je bil tak z močnejšo konico in so ga potrebovali za zabijanje velikih klincev v peto, je bil to »petač«.

Ostalo: »Teksnciger« (potegovavec) je bil za »tekse« (žebličke) ruvat iz podplatov. »Cempin« je služil za zadelati dreto v podplat po šivanju. Za olupšanje čevlja so imeli »štufar«, s katerim se je delala na robovih podplata »kurja cesta«, »zobčki«. Za risanje »rož« po podplatu je namenjen »radl« (kolešček). »Kljuka za kopita« je bila za »snemanje čevlja«, tj. da kopito izvlečejo iz narejenega čevlja. »Luknevc«, »lohaizen«, »mašinka za rinčke nabivat« so izrazi za luknjač, s katerim so nabivali rinčice, skozi katere se je

Z desne proti levi: Tako so se spreminjali noži za vrezovanje. Prvi nož je »linkavc«

Različno čevljarско orodje: 1. rašpla za drgnjenje cvekov znotraj čevlja, 2. »lauf«, 3. noži za različno uporabo, 4. navadna rašpla 5. kljuka za izvlačenje kopt

pretikal jermen. »Tace«, »cokle« različnih velikosti so bile včasih cele železne, včasih pa so imele lesen držaj. Večinoma so se rabile pri popravljanju čevljev.

2. Leseno orodje

Iz lesa so bila predvsem gladila, in sicer iz čim tršega lesa. Preden je dal čevljar čevelj iz rok, je z njimi zgladil podplate, njihove robove in pete, da so se svetili. Če so bili čevlji namenjeni za praznično obutev, so se še posebej potrudili. »Pulčna«, »punčna« je bila podobna nekakšnemu ravnilu po širini in dolžini, le rahlo zaobljena. Z njo je čevljar dobro zagladil podplate. »Funglc«, »punglc« je kvadrataste oblike, dolg okrog 15 cm in je imel v sredini na ožji strani majhen rob. Rabili so ga za zaglajenje podplatov ob robovih. »Búh« (bog) je bil ob obeh straneh oblikovan kot klobuk od gobe, v sredi pa ga je držal čevljar, ko je gladil pete.

Zdi se, da so ta orodja starejša kot tista iz prejšnje skupine, saj v sodobni čevljarški literaturi niso omenjena, imena ne kažejo tako očiten nemški izvor.

V. Prvi čevljarški stroji

Prvi čevljarški stroji so služili za šivanje gornjih delov. Čevljarji vedo povedati, da je bil prvi tak stroj znamke Howe (l. 1845 ga je izdelal Američanec Elias Howe) in zgovoren čevljar v Žireh rad pristavi: »Žena mu je za lakoto umrla, sam je pa milijonar ratal. Ni mogel ugotoviti, kako bi se vezala zgornja in spodnja nitka. Šel je k tkalcu gledat in je od tam povzel.«

Kako so prišli v Žiri prvi stroji, ima L. Mlinar zapisano naslednje: »Učitelj je imel (na I. strokovnem tečaju v Žireh — op. S. M.) »levatorni stroj« (tj. levoročni šivalni stroj za šivanje zgornjih delov), kar je bilo za Žirovce zelo pomembno, ker takega stroja še niso videli. Preden je bil tečaj končan, je bilo v delavnici že 5 levoramnih strojev, ki so jih tečajniki naročili. Tudi v Žiri so prišli Howe šivalni stroji, sledili so jim Singerjevi in Pfaffovi. Vendar čevljarji, ki so gledali na trdnost izdelave, niso zaupali le strojnemu sešivanju in so to okrepili še z dreto.

Šivalnim strojem so sledile »štancmašine« (stroji za sekanje podplatov) sredi dvajsetih let. V tridesetih letih so se pojavile »puc mašine« (stroji za

čiščenje podplatov) in »širf« (stroji za tanjšanje podplatov). Da so jih začeli uvajati in da so spoznali njihovo vrednost, je gotovo pripomogla tudi fužinska električna centrala.

VI. Nakup materiala za čevlje

1. Usnje

Predniki čevljarjev so izdelovali obutev iz surove posušene kože. Ko so pa hodili po kmetijah »šivat« prvi žirovski čevljarji, so si kmetje sami pre-skrbeli usnje. Doma so zaklali govedo in dali kožo »v stroj« (strojit) doma ali k strojarju. Prvi strojar v Žireh je bil Jurij Šorli (Kramarjev Jur Na zadnc. — Danes je to pri Mačku v Žireh.). Njegov sin Tomaž je nadaljeval očetovo delo pri Žvarlinu na Selu. Strojarjema v Stari vasi (Matija Dolenc) in v Podklancu (Ivan Leskovec) pa je to delo dalo tudi hišno ime.

Surove kože so namakali v apneni vodi, da se je z njih odstranila dlaka, nato so jih po več vmesnih delih strojili v čreslu iz hrastovega in jelovega lubja najmanj pol leta pa tudi celo leto, da je usnje zagotovo držalo vodo.

Ko domači strojarji niso mogli več ustreči vsem čevljarjem, so ti hodili po usnje v Polhov Gradec k Riharju in v Poljane h Klobovsu. Veliko so ga pokupili od trgovca Rabiča iz Šenčurja, dobivali so ga tudi iz Ljubljane, z Dunaja in Gradca. Da bi imeli vedno pri roki svojim potrebam primerno usnje, so premožnejši čevljarji zgradili strojarno. Vodil jo je izučen strojar Grom, ki se je vrnil iz Amerike.

2. Klinci in žebli

Strličev Vencelj iz Žirov pove: »Ko se je moj oče učil, še ni nihče zbival, so samo šivali (za drugačen način dela je še ohranjen star izraz — »šivàjne«). Burnk (Janez Kopač) je šel k vojakom, od tam je prinesel zbijanje.« Značilni za zbito obutev so prav »cveki« (leseni klinci). Najprej so jih izdelovali sami čevljarji iz brezovega lesa. Pozneje so jih dobivali iz Tržiča in Medvod. Že okrog 1890 so jih dobivali tovarniško izdelane. Žeblje »planinčarje« so naročali v Kropi. Prinašali so jih tudi z Vojskega v koših.

3. Podkve in ščitniki

»Podkôv« so izdelovali domači kovači. Pribijali so jih na posebno močne delavske čevlje, za lažje so uporabljali ščitnike: »platce« za peto in »špicn-platce« za konico čevljev. Te so strigili iz pločevine tudi čevljarji sami. Prva jih je začela izdelovati l. 1907 Zajcova Marica, žena mojstra Ivana Zajca za domačo delavnico in za takrat ustanovljeno čevljarsko zadrugo.

4. Smola

Smrekovo smolo so »kresali« in prodajali Poljanci. Čevljarji so jo sami kuhali. Vreti je morala eno uro v železnem loncu. Morali so jo neprestano mešati in ko je bila kuhana, je tekla kot voda. »Zebelili« so jo z lanenim oljem in tudi lojem, tj. dodali so ji to dvoje. Nato so jo precejali skozi otrobnat lesen »žakelj« (jutovina) v škaf, kjer je bilo nekoliko vode. Eden je držal vse robove žakljevine skupaj, dva sta na vsaki strani ob robovih s palicama potiskala maso navzdol, medtem ko je prvi med palicama zasukoval robове žakljevine in smola je odtekala v škaf, tako da je na koncu

ostala v njej le »šara« (lubje in iglice). Dokler še ni bilo trgovine, ki jo je ustanovila Čevljarska gosp. zadruga, so drobnjarije kupovali pri »Lejngarju« v Žirek. Zadnji jo je kuhal (že tudi za Alpino) Tabrsk Matevž (Žakelj) iz Žirov.

VII. Priprava dela in izdelava čevlja

Ko je bil ves material skupaj, »obartali«, urezani in »aštiepani«, »sštiepani« (sešiti s strojem) in ojačeni z dreto, »púdni« (podplati) namočeni v vodi v škafu, ki je tudi vedno moral biti pri roki, je bilo treba narediti še dreto. Kadar niso dobili konopnene preje v trgovini, so si pomagali z domačo laneno. Lan so sejali pri Ajnžonu v Račevi in pri Mrovl v Kranjskem brdu. Kakor marsikaj drugega pa so jo »na kontrabant« dobivali tudi iz Italije, saj je bila meja blizu (med I. in II. svetovno vojno).

»Saj mladi šuštarji danes skoraj ne vedo več, kako se dreta dela,« pravijo starejši izkušeni čevljarji. »Mojstri so, pa ne znajo celega čevlja narediti. Včasih je moral vsak sam narediti čevlj od začetka do konca. Le urezoval (pripravljaj gornje dele) je navadno mojster.«

Za dreto je bilo treba najprej konopneno prejo oviti okrog palca čez komolec in nazaj med prste na roki v toliko niti, kolikor močno dreto je hotel čevljar imeti (od 3—12 niti). Nato je svitek snel in ga na kolenih posukal. Na koncu je naredil »rišpe«, tj. pocufal je konce niti, da je bila vsaka nekoliko krajša in je bil konec drete čim bolj tanek. Nato je svitek dal na kljuko v zidu, ki je bila tam prav za to, in je najprej z roko pogladil po njem, nato ga je posmolil in ugnal s »štrajferžnkom« (narejenim iz smolnatih koncev drete) in pa še z voskom predrgnil, da se smola ni krušila z drete in je bila gladka. Nato so jo zvil v »klouc« (klobčič).

Prvi čevljarji niso uporabljali šivank, ampak so šivali s »šetinami« (ščetine divjih prašičev). Šetina je že tako razcepljena v vilice, nekoliko pa se še »preparti« (prepolovi). V njen presredek so vtaknili »rišpo« (stanjšan konček drete). Nato so poskušali skupaj polovico ščetine in rišpa v eno stran, nato drugo polovico ščetine in že enkrat posukano rišpo v nasprotno stran. Nazadnje so s šilom naredili luknjico malo nižje od sredine posukanega in skozenjo pretaknili celi del ščetine, da so zavezali, sicer bi dreta ušla iz nje.

Izdelava spodnjega dela: Ko je čevljar pripravil zgornje dele (»obartale«) in na kopito pribil podlogo s tremi žebli in »alce«, je čevlj »nacvikal« (z ostmi pritrdil, »obartal« na podlogo kopita). Nato je »abštehával« (pobiral osti iz kopita) in »s šivava cbartal« s »soltano«, tj. podlogo. Današnji slovenski izraz za to delo je ubiranje. Prvi čevljarji še niso poznali »jermencov« (okvirjev), ki so jih pozneje pribijali s cveki ob robu čevlja. Da so bili čevlji zares trdni, so pribijali s cveki še »našusnke«, tj. podplate, ki so prišli do srede čevlja. V sredino podplata, tam, kjer je noga spodrezana, so dali še trdno usnje, da so »zaglihali« (uravnali). Rekli so, da je treba »zafartat u link«, da se podplat ne »upregva« (pregiblje).

Včasih je bilo zelo moderno, da so čevlji škripali, zato so pribijali na podplate dva koščka usnja »lice na lice« (tako da sta se tiščali skupaj pravi strani), premazana s petrolejem. Pribita sta smela biti samo ob dveh koncih, v sredi pa nič. »Ko je dekle naročalo čevlje, je posebej poudarilo, pa glej, da boš dal zraven, da bo škripalo,« se spominja Franc Istenič z Dobračeve.

Nato so prišli na vrsto podplati. Bilj so iz volovskih kož, debeli tudi 1 cm. Najprej so jih »pripeli« s tremi »cviklni« (vrsta žebļjev), nato z »nažičem« (nožem) zaznamovali, kje bo treba zbivati s cveki. Te so porezali in podplate zgladili z rašplo in še fineje s »cihklino« (strguljko).

Sedaj je bilo treba »dodati« še peto. Najprej »kieder« (koščke zgornjega usnja), nanj pa »bleke« (koščke podplatnega usnja) ustrezne velikosti, kar so vse pribili s cveki. Nazadnje so tudi peto obrezali in zgladili. Nanjo so pribili »podkóv« ali »žbice«, v sredo podplata z »zvezdniki« »srce«, ob krajih pa navadne žebļje ali »pitlce«, »piflce«.

Po vsem tem so čevelj »sneli« (izvlekli kopito), še znotraj porašplali cveke in ga namazali z lojem, mastjo ali kupljeno pasto za čevļje.

Pri delu so imeli čevelj pritrjen na koleno s »knehtro«, »kneftro« (jermenom), ki je bil napet okrog stopala in čez čevelj na kolenu. »Jermene za čevļje« so rezali od primerno velikih koščkov zgornjega usnja okrogle oblike. Narezane so namazali z lojem in »povalál« (posvaljkali), da so bili okrogli, voljni in mehki.

Narejene čevļje so, po parih zvezane z jermeni, obešali na late, ki so jih imeli položene čez grede v veži ali v drugih prostorih v nadstropju (v gornji hiši, podstražnici), da so »mojali« (viseli) kot koruza ali meso. Tako so jih sušili da niso splesnili; pod stropom je namreč bolj toplo in zračno.

VIII. Delo po kmetijah

Do prve svetovne vojne in ponekod tudi po njej je bila navada, da so kmetje povabili šuštarja na dom. »Nažugali« (naprosili) so ga najraje spomladi, ko je bil dolg dan, da je dlje lahko delal. Govorili so, da gre po kmetih, »po paurah«, »v štiele«, »v štiere«. Usnje so si preskrbeli kmetje sami, dodatke in šaro je prinesel šuštar v skrinjici, oprtani na hrbtu. S sabo je imel tudi svoj stol.

Če se mu je mudilo, je najprej popravil stare čevļje vsem v hiši (gospodarju, gospodinji, otrokom, hlapcu, dekli). Delovni prostor je bil pri klopi pod oknom. Plačevali so ga v fižolu, krempirju, kaši, ješprenju.

Šuštarji so imeli kar nekako med seboj razdeljena področja, npr. Andrej Mlinar s Sela je šival po Kladju, Oselici, Ledinah, v Jarčji dolini, v Zabrežniku. Matevž Žakelj iz Žirov je delal po Breznici, v Koritah, po Vrsniku, Brekovicah, v Ravnah in Izgorjah. Na dan je zaslužil 1 krono. Pri odhodu so mu dali kakšno jetrnico, suho glavino ipd.

Toda z delom po kmetih se šuštarji niso najbolj pohvalili, ker so ti plačevali težko ali pa neradi.

S takim delom po Poljanskem si je v času, ko pri mojstru ni bilo dela, še v tridesetih letih pomagal Franc Stanonik Kališar. Delal je po Žirovskem vrhu, na Hotavljah, v Srednjem brdu, na Dobravi, v Suši, v Podobenu in drugod. Zaradi pomanjkanja dela pri mojstru je tam okrog tudi prodajal čevļje, ki jih je nosil v nahrbtniku ali v košu. Posnemali so ga tudi drugi.

IX. Prodaja čevļjev

Žirovsko obrtniško čevļjarstvo se je rodilo z izdelavo zbite obutve. Prej so čevļje šivali. Nekateri od čevļjarjev še vedo povedati, da so se smejali prvemu, ki je sam delal cveke in zbijal čevļje. Ti so bili bolj trpežni, a tudi trdi.

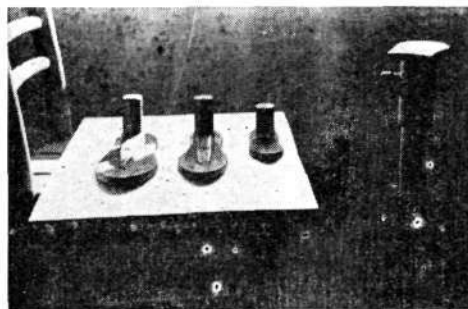
1. Prodaja pred I. svetovno vojno

Do takrat sta bili značilni dve obliki prodaje čevljev: po sejmi in po pošti. Katera oblika je bila prej, ni popolnoma jasno. Večina zagotavlja, da se je najprej prodajalo po sejmi, so pa tudi mnjenja, da se je najprej prodajalo po pošti pa je zaradi naraščanja števila čevljarskih mojstrov postala otežkočena prodaja po pošti in je zato nekaj mojstrov začelo sejmariti.

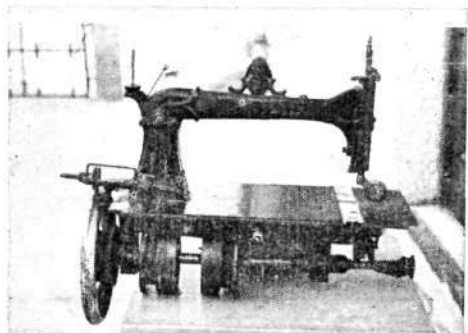
Zdi se, da je bila prodaja po pošti bolj upoštevana, ker so delali obutev za tako prodajo iz najboljšega materiala, za sejme pa iz manj kvalitetnega. Nekateri so kombinirali in so delali iz boljšega materiala obutev za pošto, iz slabšega pa za sejme. Drugi so delali samo za sejme in ostanke (slabši material) celo kupovali od tistih, ki so delali le za pošto. Posebno tisti, ki so začenjali na svoje, so delali iz prav dobrega materiala in so primeri, da so zaradi tega propadli.

Kljub temu so Žirovci mnogo čevljev prodali po sejmi. Kot drugi obrtniki so vozili svoje izdelke ob sejmarskih dneh v Idrijo, kjer so jih veliko prodali rudarjem, v Vipavo, od koder so vozili nazaj vino, v Cerkno, Sv. Lucijo (Most na Soči), Rakek, Postojno, Poljane, Škofjo Loko. Po nepisanih pravilih so se posamezniki držali vsak svojega področja.

Petdeset do osemdeset parov čevljev so naložili v skrinje, velike $1 \times 0,80 \times 0,80$ m. Imele so izbočen pokrov, da se je z njega odtekala voda ob dežju, bile so okovane in opremljene s »taško« (ključavnico). Na obeh podolžnih straneh sta bila ročaja zaradi lažjega prekladanja. Vozili so jih na navadnih lojtrskih vozovih najeti vozniki, Dobračevcem je vozil npr. Jakob Oblak (Majnk), nekateri so imeli sami konje (Skalar, Burnk). Od doma so šli zgodaj zjutraj, kdor je vozil v Tolmin, pa že prejšnji dan. Hrano zase in za konja so imeli s seboj. Na sejmu so v bližini cerkve postavili »štant« (stojnico). Na dve navpični letvi so bile položene late, na njih so viseli privezani škornji in »čižmi« (čevlji), »šolnov« (nizkih čevljev) takrat še ni bilo. Štant je bil pokrit z »rantaho« (plahto). Radi so jih postavljali k zidu, da ljudje niso mogli priti zadaj. Pri štantu sta bila vedno dva, eden je ponujal čevlje in meril, pri tem je dal pomeriti le enega, drugega je vedno obdržal pri sebi, sicer bi mu kupec lahko par odnesel, drugi je pazil na ogledujoče kupce. Ko so bili čevlji prodani, sta merila čevlje za izdelavo po naročilu.

Železne tace različnih velikosti. Zraven železni kol, kamor so tace nasajali in nanje natikali čevljev pri popraviljanju

Eden prvih čevljarskih šivalnih strojev v Žireh

Na sejmihi so prodajali večinoma »šihtovce«, trdne delovne čevlje. Star dobračevski čevljar se spominja, da sta jih z očetom nekoč prodala 300 parov, 7 parov so jima jih pa ukradli.

Prodaja po pošti pomeni dvoje: delo za naročnike, ki so pošiljali naročila iz drugih pokrajin Avstro-Ogrske in pozneje Jugoslavije, in odprema po pošti. Kdor je dobival veliko naročil, je imel veliko »pošte«, je delal samo za »pošto«. Največ naročil so dobivali iz južnih in vzhodnih pokrajin Avstro-Ogrske (nekaj naslovov pošt: Tatabanija, Lupeny, Egercki, Langar, Črni Luk, Pitomača, Osijek, Popovača, Okučani idr.). V madžarske rudnike so pošiljali predvsem »štifelnice« (škornje), v gozdove pa »bakandže« — delavske čevlje. Spočetka je pošta le počasi delala. Najprej jo je vozil v Idrijo Ivan Gantar (Plastuh), dokler v Žireh ni bilo pošte. Čevlje so zavili v žakljevino, nanjo prišli zaplato z naslovom in žigom. Nato so jih začeli pakirati v zabojčke. Narejeni so bili iz tankih »dilc«, »žagančk« (deščic) iz smrekovega lesa, da so bili čim lažji pri tehtanju. Veliki so bili za 2, 3, 4, 6, 12 parov. Delali so jih domači mizarji: Jože Reven (Pavlač), Franc Gruden (Blažičk) iz Osojnice, Nace Šorli (Mršak) iz Žirov, Lovro Bogataj (Travnčkar) iz Nove vasi, Matija Cankar na Selu.

Pošiljali so vedno »na povzetje«, le stalnim strankam »na frej«. Pri prvem načinu je moral kupec plačati blago ob prevzemu, pri drugem pa lahko tudi pozneje. Če čevlji niso ustrezali ali zaradi drugih vzrokov, so kupci čevlje vračali. To je bilo slabo za prodajalce, saj so imeli škodo zaradi neprodanega blaga, povrh so morali plačati še poštnino in ležarino. (Da bi te ne plačevali, so kupcem s posebno dopisnico ali pismom vedno sporočili, da so zanje odpremili obutev). Dogajalo se je pa tudi, da so bili prodajalci ogoljufani in so dobivali nazaj v paketih opeko, kamenje, steklenice v odgovarjajoči teži namesto vrnjenih čevljev.

Nekaj časa po ustanovitvi čevlj. gospodarske zadruga so včlanjeni čevljarji prodajali čevlje preko nje.

2. Prodaja med I. in II. svetovno vojno

Po I. svetovni vojni je prodaja po pošti popolnoma prevladovala. Kras, Tolminsko, Notranjsko, kamor so prej največ vozili na sejme, so prišli pod Italijo, Žiri so postale obmejno področje. Kar se je »prekontrobalno« čez mejo, ni bilo dosti. Pa so si le pomagali tako, da so odtrgani domačini prišli k nam čez mejo in se z novimi obutimi čevlji vračali. Tudi v vzhodnem delu je ostalo izven meje nove države veliko starih kupcev in dogajalo se je, kot piše L. Mlinar, da so jih jim poslali na zadnjo postajo ob meji. Prevzeli so jih na jugoslovanski strani in z obutimi prešli mejo, ali pa so jih doma nekoliko obnosili in kot stare prodali čez mejo, da ni bilo treba plačati carine.

Pošiljanje čez mejo je bilo predrago in prenerodno in treba je bilo iskati nove kupce v pokrajinah nove države. Posamezniki, ki so bili bolj iznajdljivi in so hoteli hitreje dobiti več naročil, so začeli hoditi na agenturo, tj. ponujati svoje izdelke po vsej Jugoslaviji razen v Sloveniji. Največ so hodili s kolesom, da so lažje »vse obrali« v času, ko je bilo najmanj dela (poleti). Nekateri so si pomagali tako, da so nabirali naročila za svoje prijatelje in druge proti ustrezni nagradi oz. plačilu. Eden izmed njih je povedal: »Revščina se je pričela, ko ni bilo več naročil za doma. Slišal sem, da so šli drugi okrog, pa sem šel še jaz. S privarčevanim denarjem sem se peljal z vlakom do Beograda in v Zemunu dobil prvi večer 30 naročil pred neko tovarno.«

V 30. letih, ko so bile ustanovljene zadruge, so začele imeti redne trgovske potnike, ne le priložnostne, kot so bili prej posamezni mojstri. Ti potniki so bili že bolj navezani na industrijsko prodajo, niso ponujali le posameznikom po nekaj parov, ampak so prodajali tudi posameznim trgovcem in rudnikom v večjih količinah, npr. Prijedor, Dobrlin, Vidovič, Kruševac, Kraljevo, Niš, Bor, Požega, Šid. Trgovci z obutvijo so jih najprej vzeli le po nekaj parov za poskus, če bodo šli v promet, nato pa v večjih količinah in so jih prodajali pod svojim imenom na tuj račun.

Okrog l. 1935 so močnejši začeli ustanavljati že svoje trgovine in popravilnice po zgledu Bata: brata Naglič v Beogradu; Gantar v Zagrebu in Karlovcu; Zajc v Otočcu in Kninu. Ko so imeli svoje trgovine, je bilo potrebno, da so delali vse vrste obutve, tudi finejše (pri Gantarju), brata Naglič pa sta dajala prednost športni obutvi, Zajc pa oficirskim škornjem in gamašam.

Glavni čas prodaje je bila pozna jesen in do novega leta. »Še gorki so šli v kište,« se spominja star čevljarški mojster. »Ko mali mojstri niso mogli sami prodati, so prodali večjim in tako se je pomedlo vse.«

V zvezi s prodajo je tudi reklama. Res, da je bila kvaliteta najboljša reklama (pravijo: »Kdor je slabo naredil, je naredil samo enkrat.«), toda poskušali so tudi na druge načine povečati krog odjemalcev. Najprej so prilagali poslanim čevljem navaden papir, naj jim na njem pišejo za nove (kar so radi storili tudi zato, kot je pisal nekdo: »Sedem let že nosim čevlje, sedaj bi pa rad nove, sem se jih že naveličal.«, naprednejši pa so že v devetdesetih letih dajali tiskati svoje cenike. Prvi znani tiskani cenik je iz l. 1894, eden redkih, kjer je poslovni jezik le slovenski. Dal ga je tiskati Jernej Mlinar iz Žirov. Gospodarska pospeševalna zadruga je dala l. 1907 tiskati enoten cenik za svoje člane in so ti nanj pritisnili le žig svoje delavnice. Ti so bili tiskani v slovenščini (zanimiv je jezik teh cenikov) in v nemščini. Ceniki po I. svetovni vojni so bili tiskani izključno v srbohrvatskem jeziku, kar kaže na usmerjenost prodaje žirovskih čevljarjev. Na cenikih so bila pogosto navodila in skice za merjenje. Na poznejših pa slike posameznih artiklov s številkami in naročniki so naročilom prilagali odstrižene sličice artiklov, kakršne so želeli. Po več takih cenikov so prilagali v odposlane pošiljke. Poleg tega so vedno prilagali tudi kuverte in naročilnice in dopisnice, tiskane z naslovom, na katerih so kupci naročali nove pare čevljev.

Za naročila so se borili tudi nekoliko manj mikavno. Ko so vozili pakete, so oprezali za naslovi, na katere drugi pošiljajo; jemali so pisma z naročili (in zgodilo se je, da je bil v retur paketu cenik kakega drugega mojstra) in nekdo je pisal: »Vam sem pisal za čevlje, poslali so mi pa drugi.«

Najbolj napredna v reklami kakor tudi sicer sta bila brata Naglič, ki sta oglašala tudi v časopisih in koledarjih, naročala reklamne slike itd.

Popravila. »Škarpête« (raztrgane čevlje) so popravljali stari čevljarji, ki se z mladimi niso mogli več kosati (»priti v štèh«), da so zaslužili za tobak. Tudi redni mojstri se niso temu izogibali, posebno če je bilo malo dela. Če je bilo dela dovolj, so popravljali ob petkih in sobotah, da so ljudje prišli ponje v nedeljo po maši.

OPOMBA

Tu objavljeni članek dopolnjuje moja prispevka o čevljarstvu v Žireh, ki sta bila objavljena v Loških razgledih XVIII/1971 in XIX/1972. Uporabljena je bila ista literatura in viri kot v obeh prejšnjih člankih.

Résumé

LE TRAVAIL DES CORDONNIERS DE ŽIRI

L'article parle de tout ce dont le cordonnier de Žiri avait besoin lorsque son métier était encore de l'artisanat pur: de l'équipement du cordonnier (la table de travail, les chaises etc.), des outils pour façonner et coudre les chaussures (les moules), des instruments de travail, des matériaux pour faire des chaussures et de leur confection. A la fin l'auteur traite encore la vente des chaussures.